

Tomášek, Pavel

Dělba práce v domácnosti a předpoklady socialistického způsobu života

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1973, vol. 22, iss. G17, pp. [105]-122

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111403>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL TOMÁŠEK

DĚLBA PRÁCE V DOMÁCNOSTI A PŘEDPOKLADY SOCIALISTICKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA

Způsob života, pokud se uskutečňuje v rodině, nebo v míře, v níž je od současného rodinného života odvislý, je nepochybně široce ovlivňován vnitrorodinnou dělbou práce – rozdělením úkolů a povinností, jimiž členové rodiny zajišťují každodenní chod domácnosti a zprostředkovaně právě pomocí domácího hospodářství uspokojují značnou část svých potřeb. V naší současné společnosti prochází domácnost závažnou změnou, která se pochopitelně prosazuje i do způsobu života jednotlivých členů rodiny. Nejdůležitějším faktorem této proměny je profesionální činnost ženy, přesněji řečeno vdané ženy a zejména matky. Zaměstnanost žen je proto jedním z nejaktuálnějších a nejčastěji diskutovaných problémů současného rodinného života.

Rozvoj socialistického způsobu života má výrazný limit v nutnosti zajistit rodinu určitými pracemi. Osвобоzení od tíživosti domácího hospodářství, zejména zlepšení postavení pracujících žen je proto důležitou sociální úlohou jejíž naléhavost vystupuje zejména v období budování komunismu. Následující podrobnější rozbor jednotlivých složek provozu domácnosti nám umožní odhadnout další vývoj vnitrorodinné dělby práce a snad i posoudit možnosti a hranice společenské intervence v této oblasti rodinného života.

Poznání vnitrorodinné dělby práce byla ve výzkumné činnosti doposud věnována jen okrajová pozornost. Ve všech výzkumech bylo konstatováno, že ženské práce představují základ domácího hospodaření, neboť práce zajišťované ženami pohltily mnoho mimopracovního času a představují vlastně druhou pracovní směnu žen. Ukázalo se také, že zatímco některými domácími pracemi se zabývají prakticky jen ženy, na jiných se podílejí i muži a že existují dokonce i práce, spojené s chodem domácnosti, které jsou mužskou doménou. Jednoznačná převaha žen byla zjištěna ve všech tradičních druzích domácích prací jako je praní prádla, kuchyňské práce, úklid bytu a obstarávání nákupu. Vyváženejší je účast obou pohlaví v úlohách a povinnostech rodičů, které si vyžaduje školní docházka dětí. Muži převažují jen v zajišťování styků rodiny navenek („vyřizování úředních záležitostí“), v řemeslné a údržbářské práci v domácnosti a v práci na záhu-

menku; výrazně se také účastní při těžkých domácích pracech — při čištění koberců, přípravy a nošení paliva a podobně.

Problematika profesionální činnosti žen se zřetelně odráží v rodinné dělbě práce a funkcí. Je zřejmé, že změněné vztahy mezi manželskými partnery při plnění domácích povinností mají význam pro formování jejich způsobu života. Tradiční role muže a ženy se poměrně radikálně změnila a patrně ještě změní. Změny v roli muže umožnily společenské přeměny a s nimi spjaté představy o postavení a povinnostech obou pohlaví. Vykonávání domácích prací, které byly tradičně považovány za výlučně ženské, se dnes slučuje se sociální představou o postavení muže i s jeho společenskou prestiží.

Kromě rychle vzrostlé zaměstnanosti žen se v současném způsobu života rodiny projevují demografické vlastnosti dnešní populace. Rodina je dnes méně početná; v úzkém rodinném kruhu nežijí zpravidla jiní příbuzní, kromě rodičovského páru a dětí. Domácí práce se dělí z největší části mezi rodiče. Snížený počet dětí má totiž za následek změněné postavení dětí v rodině, které se projevuje mimo jiné i výraznějším osvobozením dětí od domácích prací.

Nejobtektivnějším nástrojem poznání dělby práce v domácnosti a pozice jednotlivých členů rodiny je *popis časových výdajů* členů rodiny, pokud se realizují v rodině.¹ To je důvod, proč jsme si za základní pramen pro naši analýzu zvolili výsledky „Šetření o využití času domácností z roku 1967“.² Toto šetření, realizované Federálním statistickým úřadem v období od 15. 1. do 17. 12. 1967 je nejúplnějším a nejkompexnějším pramenem svého druhu. Sledovaný soubor zahrnoval členy 3.825 domácností, kteří dosáhli věku 15ti let a je reprezentativní pro československou populaci. Šetření respondenti vedli dvakrát po osmi dnech denní záznamy o využití času; údaje byly klasifikovány, rozříděny podle sociální příslušnosti, věku, velikosti obce respondenta, příjmu, druhu domácnosti a dalších znaků.

V rámci možnosti, které nám poskytovaly údaje shromážděné rozbořením časových rozpočtů, jsme si vytvořili určité kategorie činnosti v domácnosti, jež budeme v následujícím textu probírat podle logického sledu. Cítíme povinnost upozornit, že shromážděné údaje nám poskytují jen přibližný obraz o skutečném stavu, neboť byly zjišťovány před šesti léty, v době, kdy volné soboty nebyly dosud pravidelnou součástí našeho každodenního života.

Vedení domácích prací je v jistém smyslu pasivem socialistického způsobu života, protože si vyžaduje značné časové výdaje i síly obyvatelstva a omezuje tím možnosti jiných aktivit; v naší společnosti zabírá asi o něco méně než polovinu mimopracovního času zaměstnaných žen (385 z 833ti minut) a skoro třetinu mimopracovního času zaměstnaných mužů (223

¹ Vypracování metodiky rozboru časových rozpočtů jako nástroje pro poznání způsobu života je výsledkem práce sovětských sociologů. Srovnej: Tikomirov, Gordon, Klopov, *Studies in the Way of Life of the Working People and Some Problems of Social Planning*. In: *Society and Leisure*, Praha, No. 3/1972.

² Federální Statistický úřad, *Šetření o využití času domácností v roce 1967*, IV díly, Praha 1969.

z 680ti minut). V průběhu všedního dne věnuje pracem spojeným s chodem domácnosti zaměstnaný muž 3 hodiny a 43 minut, zaměstnaná žena 6 hodin a 54 minut.³

Rozdílný podíl muže a ženy v domácích pracech je základem nerovnoprávného postavení obou pohlaví a zároveň v rodině podmiňuje i rozdíly ve způsobu života mužů a žen. Skutečnost, že ženy věnují téměř o dvě a půl hodiny více času denně na domácí práce znamená, že mají mnohem méně času na ostatní aktivity: na společenské styky, oddych, sebevzdělání a kulturu, že tedy možnosti rozvoje jejich osobnosti jsou domácností výrazněji limitovány. Značné časové výdaje na provoz domácího hospodářství mají rozhodující vliv na strukturu každodenního života obyvatelstva; silně ovlivňují rozsah i výběr životních aktivit i styků mimo domov. Dělbá práce uvnitř rodiny je tedy jedním z určujících elementů způsobu života.

Z historického hlediska je přítom nepochybné, že poměr mezi prací mužů a žen se jen velmi zvolna poněkud vyrovnává; je však naprosto nepravděpodobné, že by se v dohledné době úplně vyrovnal. Rozdíly ve způsobu života mužů a žen jsou podmíněny silnou tradicí, která muže nejen osvobozuje od domácích prací, ale dokonce ho nutí, aby se jich zdržel. I když v naší společnosti byla působnost této tradice oslabena, je dosud dosti živá a silná. Tradiční rozdíly v chápání role muže a ženy se uplatňuje i při výchově chlapců a dívek a v jistém smyslu jsou v naší kultuře internalizovány. Prostá sociální zkušenost i údaje empiricky zjistitelné nám ukazují, že muži i ženy se se svými rolemi ztotožňují a že je přijímají ve formě hodnotících stanovisek; průměrný muž, který dbá své důstojnosti, se jen nerad a neochotně sníží k vykonávání typicky ženských prací a nejedna žena si velmi zakládá na své subjektivní prestiži dobré hospodyňky. Empirické výzkumy však také ukazují, že v převážné většině členů naší společnosti sílí přesvědčení, že muž má ženě v domácích pracích pomáhat. Určitá vyváženost rolí obou pohlaví při zajišťování každodenního chodu domácnosti je podle našeho názoru dokonce jedním z prvků socialistického způsobu života a míra, v níž se spravedlivější přerozdělení domácích prací uskutečňuje, je pro nás určitým nepřímým měřítkem dosaženého stupně socialistického způsobu života.

Je zcela samozřejmé, že ženatí a vdané věnují pracem spojeným s chodem domácnosti daleko více času, než svobodní. Objektivní rozsahy časových ztrát na práce v domácnosti jednotlivých skupin s rozdílným rodinným stavem nejsme s to udat, protože šetření o využití volného času domácností v roce 1967 nám neposkytuje údaje podle této charakteristiky. Můžeme však analogicky usuzovat podle sovětského výzkumu, kde bylo zjištěno, že rozdíl mezi svobodnými a žijícími ve vlastní rodině je značný. Vstup do rodinného života je rozhodující pro účast na domácích pracích pro

³ Do těchto čísel, která jsme vypočetli podle údajů o využití času domácností v roce 1967, jsme museli ovšem započítat i péči o děti, která do domácích prací patří jen částečně. Naše kategorie domácích prací slučuje tyto položky: práce na záhumenku, práce v domácím hospodářství, příprava jídel, údržba domu, bytu a vozidla, péče o oděv a obuv, péče o vlastní osobu, jídlo, péče o děti, zdravotní péče, nákupy a obstarávání služeb.

obě pohlaví, pro ženy však mnohem výrazněji. Za nepřímý ukazatel nám však dobře poslouží věk.

Je snadno pochopitelné, že s růstem rodiny — tedy s přibývajícím dětmi roste objem domácích prací a rodiče jí musejí věnovat více času. Zvýšený objem prací se nedělí mezi obě pohlaví rovnoměrně, ženám přibývá povinností rychleji i když vzrostlý rozsah prací nutí i muže k vyššímu podílu na zajišťování chodu domácnosti. Gordon s Klopovem vyslovili v této souvislosti hypotézu, že určitá část dodatečné domácí práce ženy spočívá v obsluze manžela. Svoji zajímavou tezi opírá o porovnání toho, jak přibývá s příchodem dětí domácích prací svobodným matkám a jak ženám žijícím v úplné rodině. Při porovnání přírůstků se totiž ukázalo, že s každým dalším dítětem přibývá ženě v neúplné rodině čas, který potřebuje na domácí práce pomaleji, než matce dětí v úplné rodině, navzdory skutečnosti, že v úplných rodinách je poměr mezi práce schopnými a práce neschopnými členy s největší pravděpodobností příznivější. Tato hypotéza nebyla zatím empiricky otestována; nicméně ji můžeme považovat za vysocce pravděpodobnou, neboť se dobře shoduje s tím, co víme o tradičním rozdělení mužské a ženské role v domácnosti.

Na rozdělení rodinných povinností a tedy i na čas věnovaný domácím pracem nepůsobí jen specifická role muže a ženy, ale zejména rozdíly v rodinných rolích. Víme však, že role každého člověka v rodině je v sociologii indikována několika formálními znaky; kromě pohlaví je pro postavení rodinného postavení důležitý i znak rodinného stavu a věku a případně další formálně stanovené charakteristiky (např. úplnost a generačnost rodiny v níž respondent žije apod.). Zdlouhavou, obsáhlou a obtížnou analýzou výsledků oficiální statistiky časové bilance obyvatelstva jsme nejvýmluvnější údaje k postavení toho, jak rodinná pozice působí na zatížení rodinnými povinnostmi zjistili při rozboru rozsahu a skladby mimopracovního času podle věku sledovaných respondentů. Z mimopracovního času ekonomicky aktivních respondentů jsme si vyčlenili činnost, jež souvisí s provozem domácnosti.⁴ Potřebné údaje jsme zjistili pro jednotlivé věkové skupiny mužů a žen, sečetli a uspořádali do následující tabulky:

Tab. 1. Čas věnovaný domácnosti ekonomicky aktivními podle pohlaví a věku ve všední den v minutách (1967)

	Do 19 let	20—29	30—39	40—49	50—59	60 a více	Průměr
Muži	28	76	89	75	56	47	74
z toho kuchyňské práce	1	8	11	11	11	11	8
Ženy	120	226	244	262	249	236	255
z toho kuchyňské práce	37	66	80	103	104	108	91

⁴ Do této kategorie zahrnujeme tyto složené položky: příprava jídel, údržba domu, bytu a vozidla, péče o děti, nákupy a péče o šatstvo a obuv.

Tabulka obsahuje zvlášť ještě časový údaj o časové náročnosti přípravy jídel, protože právě tato položka způsobuje největší rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi. Oproti údajům citovaným v předcházejících řádcích jsme časové údaje tabulky očistili o rozsah péče o vlastní osobu — tato činnost je pro všechny kategorie prakticky stejně časově náročná (od 42 do 47 minut denně) a její přítomnost v součtech by zkreslovala relativní rozdíly mezi jednotlivými věkovými kategoriemi mužů a žen.

Nyní obraťme pozornost k údajům shrnutým v tabulce. Nejnápadnější zjištění je skutečnost, nám již ostatně známá, že ženy věnují domácím pracem neporovnatelně více času než muži. Druhým faktem je přesvědčivé zjištění, že s rostoucím věkem roste výdaj času věnovaného provozu domácnosti a to neporovnatelně výrazněji u žen. Řekli jsme již, že nejnápadnější příčinou této disproporce je skutečnost, že časově nejnáročnější část domácích prací — totiž příprava jídel — je prakticky, jak je ze shromážděných údajů patrné, zajišťována ženami. Tabulka nám však poskytuje ještě další zajímavé informace. Porovnání časových výdajů obou pohlaví v nejmladší skupině respondentů mladších devatenácti let přesvědčivě dokládá naši tezi o internalizování rolí v naší společnosti a o rozdílem zaměření výchovy chlapců a děvčat. Pro přesnější posouzení role dospělých i nedospělých dětí při provozu domácnosti by však bylo ještě účelné vědět něco o rozdílech struktury mimopracovního času svobodných lidí, kteří žijí v domácnosti svých rodičů a těch, kteří vedou vlastní domácnost nebo žijí v internátě. Tyto rozdíly by nám snad mohly napovědět, kolik z domácí práce svobodných jde na vrub péče o vlastní osobu a jakým rozsahem času pomáhají při pracích nutných k chodu domácnosti svých rodičů. Odpověď na tuto zajímavou otázku nám však může poskytnout jen nový empirický výzkum; z dostupných údajů se nemůžeme nic bližšího dovědět.

Časový výdaj vyjadřující práce věnované domácnosti pak narůstá již ve věkové kategorii od 20 do 29 let, prudčeji stoupá u žen; tato okolnost je lehce pochopitelná uvědomíme-li si, že ženy této věkové kategorie žijí relativně častěji v manželství. Potvrzuje se zde tedy naše teze, že ženatí a vdané musejí věnovat domácím pracem podstatně více času než svobodní.

Bylo by také zajímavé vědět, kolik času si vyžaduje domácnost mladých bezdětných manželů, ale mladé bezdětné manžele nemůžeme v našem vzorku nijak spolehlivě identifikovat. Je pravděpodobné, že rozsah domácích prací příchodem dětí narůstá; analýza časových rozpočtů byla pro nás však v tomto ohledu velmi překvapující, neboť se ukázalo, že zatížení domácností roste s počtem dětí jen nevýrazně. Další zajímavou otázkou, na niž nedovedeme dát uspokojující odpověď je zjistit, jak se u rodičů neplnoletých dětí pozměňuje časová struktura mimopracovního času v závislosti na skutečnosti, zda v rodině žijí kromě rodičů jiní dospělí lidé. Odpověď na otázku, jaký je rozdíl v domácnostech rodičů neplnoletých dětí v jednoduchých a složených rodinách můžeme z pochopitelných důvodů očekávat jen od speciálně zaměřeného šetření.

Snad nejzajímavějším poznáním, které nám citovaná tabulka zprostředkuje, je poněkud překvapující zjištění, že u nejstarších lidí nedochází ke zkrácení doby domácích prací, které by bylo možno očekávat, nebo je jen nevýrazné. Vše nasvědčuje tomu, že domácí práce této věkové skupiny

není jen péčí o vlastní osobu, ale zahrnuje i péči o jiné, pravděpodobně pomoc rodinám vlastních dospělých dětí, či jiným příbuzným. Materiály získané ze šetření o využití času domácností nám dovolují poznat tyto souvislosti jen orientačně. Nicméně z nich můžeme poznat, že časové výdaje na domácnost zůstávají u nejstarších kategorií vysoké a v některých dílčích položkách zejména u žen dokonce relativně stoupají. I tyto hrubé a v určitém smyslu náhodné údaje důrazně ukazují na důležitou sociální funkci babiček v rodinném životě naší společnosti i při vytváření socialistického způsobu života. Účast relativně značného počtu starších lidí v domácnostech dospělých dětí je charakteristickým rysem našeho společenského života a v jistém smyslu i jedním z předpokladů rozvoje socialistického způsobu života střední a mladé generace. Tím, že starší lidé participují na provozu domácnosti svých dospělých dětí, umožňují mladým, aby se více podíleli na současných formách života, aby doplňovali svoje vzdělání a zvyšovali si kvalifikaci, aby pěstovali bohatší a rozsáhlejší mimorodinné vztahy, přisvojovali si kulturní hodnoty a vůbec prohlubovali a kultivovali svůj životní styl. Praktická pomoc starších je v určitém smyslu zdravá a přirozená a navíc je posilována hodnotnými orientacemi starší generace, která tuto podporu střední generace sankcionisují. Starší lidé, kteří jsou výrazněji orientováni na domácnost a upevňování rodinných i příbuzenských svazků, tím svým dětem i vnoučatům usnadňují start do života; jedině jejich pomocí získávají mladí možnost studovat, zvyšovat si kvalifikaci, rozšiřovat kulturní rozhled a vůbec všestranně rozvíjet svůj způsob života. Podíl starších lidí na domácnostech dětí pravděpodobně posiluje vztahy mezi jednotlivými generacemi a působí tak proti atomizujícímu rozkladu rodinných vztahů.

Praxe přenášení domácích prací na staré rodiče má však, jak se zdá, i stinné stránky. Zvyklost pomáhat dospělým dětem se v naší společnosti pravděpodobně přeměňuje v relativně závaznou normu a tato skutečnost se zhusta dostává do rozporu s tím, že tito lidé jsou často ještě zaměstnáni a vede proto ke vzniku konfliktních situací. Bohužel nedovedeme presentovat přesněji kvantitativní charakteristiku účasti příslušníků starších věkových kategorií v jednotlivých složkách chodu domácnosti, existují však náznaky tendence přenášet na babičky zejména mechanické a nepřitažlivé činnosti. Postavení babičky je v tomto ohledu jakoby zintenzivněným postavením ženy. Víme, že vychovatelská činnost babiček není v naší společnosti nijak vysoce ceněna — i tento sociálně psychologický poznatek nám napovídá, že soubor očekávání, jimiž jsou babičky v naší společnosti vystaveny, posiluje ve společenském vědomí konvenci, vyžadující od babičky zvláště účast na mechanických a málo oceňovaných domácích pracích. Z pochopitelných důvodů může tato tendence vést ke konfliktům mezi generacemi. Je namístě zde připomenout, že naše úvahy o úloze nejstarší generace ve vnitrorodinné dělbě práce jsou založeny na neúplných informacích a že tedy není možné je považovat za ověřené, ale spíše v nich musíme vidět podněty pro orientaci budoucího výzkumu.

Obraťme nyní pozornost k rozboru domácnosti. První položku, která nás zajímá je čas věnovaný **nákupu spotřebního zboží**. Denní nákupy jsou převážně doménou ženy. Muži věnují této činnosti každý všední den při-

bližně 13 až 14 minut, ženám zabírá asi 35 minut. Je zajímavé, že doba věnovaná nákupům se asi o 5 minut zvyšuje u vysokoškolsky vzdělaných. Ještě zajímavější je zjištění, že počet dětí, o něž se sledovaní manželé starají, ani u mužů ani u žen nijak neovlivňuje časový výdaj věnovaný nákupům. Věk se projevuje pouze ve skupině nejmladších mužů. Ekonomicky aktivní muži, kteří dosud nedosáhli věku 20 let, věnují ve všední den běžným nákupům pouze 8 minut. Určitý význam má při podílu mužů v zajišťování nákupů mimorodinná pracovní činnost ženy; bylo zjištěno, že relativní podíl mužů, kteří zajišťují běžné denní nákupy pro domácnost, je v případě manželů zaměstnaných žen vyšší než u manželů žen pracujících jen v domácnosti. Z řady výzkumů vyplývá také závěr, že ženy poněkud častěji než jejich partneři rozhodují o běžných výdajích domácnosti i o nákupech, které přesahují rámec každodenních potřeb rodiny.

Je pravděpodobné, že doba věnovaná nákupům kolísá i podle výšky příjmu na hlavu v domácnosti, podle místa bydliště a vybavení bytu, ale tyto závislosti jsme nemohli na materiálu, který byl k dispozici, ověřit.

Úloha žen je tedy v oblasti nákupu výrazně signifikantnější; ženy zde zastávají více práce, ale mají také důležitější postavení v rodině a častěji rozhodují. Přesto, že nákupy nepředstavují největší časový výdaj, je tato položka velmi důležitá; právě nakupování je jednou z mála položek, v níž lze dosáhnout zmenšení časového objemu i ulehčení v pracovním zatížení. Tato část prací spojených s chodem domácnosti bude pravděpodobně ovlivněna rozvojem služeb — rozšířením obchodní sítě o zmnožením i zkvalitněním služeb, které náš obchod občanům poskytuje.

Základem domácích prací, základem, který nejloubeji a nejzřetelněji diferencuje dělbu domácích povinností, jsou nepochybně **kuchyňské práce**. Příprava jídel, jejich servírování, úklid a umývání jídelního nádobí si denně vynucuje značné množství času i práce. Ženy se zabývají kuchyňskými pracemi častěji než muži a věnují jim také nesrovnatelně více energie i času. I v naší společnosti stále ještě platí, že kuchyně má významné místo ve způsobu života ženy. Příprava jídel a s ní spojené práce představují v časové bilanci našich žen téměř třetinu času domácích prací všedního dne (u ekonomicky aktivních žen v průměru 102 minuty z 290 minut denně), v neděli je podíl ještě výrazněji absolutně i relativně.

Přesto, že nemáme přímé údaje o tom, jak je podíl na kuchyňských pracích určován postavením člověka v životním cyklu — jeho pozicí v rodině, můžeme považovat za jisté, že právě tento faktor hraje rozhodující roli. Ostatně si jeho účinnost nepřímo potvrdíme, ukážeme-li si závislost sledované charakteristiky na zástupných znacích věku a počtu dětí, o něž respondent pečuje. Závislost na věku nám udala tabulka č. 1. Podobnou tabulku jsme zkonstruovali pro vyjádření vztahů mezi sledovanou charakteristikou a počtem dětí:

Údaje obou tabulek mají platnost pro rodiny, v nichž jsou oba manželští partneři zaměstnaní. Znovu se potvrzuje výrazně nevýhodnější pozice žen. Čas, který ženy vynakládají na přípravu jídla a ostatní kuchyňské práce, znatelně narůstá s věkem, mnohem povlovněji narůstá s počtem dětí o které žena pečuje. Zdá se, že čas na přípravu jídla vzrůstá se založením rodiny a maximu dosahuje u matek neploletých dětí, přičemž není rozhodující

Tab. 2. Čas vynaložený na kuchyňské práce ve všední den podle pohlaví a počtu nezaopatřených dětí v minutách (1967)

	Bez dětí	S 1 dítětem	S 2 dětmi	S 3 a více dětmi	Průměr
Muži	12	13	13	14	12
Ženy	101	96	104	117	102

počet nezaopatřených dětí. Sledovaný výdaj času je i ve skupině nejstarších žen nadprůměrný, můžeme tedy vyslovit domněnku, že kuchyňské práce jsou částí domácích prací, kde se uplatňují babičky. Podobně jako při nakupování, také o této složce domácí práce platí, že manželé zaměstnaných žen se zde podílejí více než jejich protějšky z rodin, kde žena pracuje jen v domácnosti.

Předchozí výklady o vnitrorodinné dělbě prací souvisejících s přípravou jídla v domácnosti je ještě třeba doplnit o porovnání podle vzdělanostní úrovně členů sledovaného souboru. Sestrojili jsme proto další analogickou tabulku:

Tab. 3. Čas, který vynaloží na kuchyňské práce ve všední den zaměstnaní muži a ženy podle stupně dosaženého vzdělání v minutách (1967)

	Neúplně základní	9 tříd	12 tříd	Odborné	Vysokoškolské	Průměr
Muži	7	11	11	12	11	11
Ženy	119	101	73	80	65	91

Muži nejsou, pokud se sledovaného hlediska týká, nijak zvlášť zajímavou skupinou; naopak postavení žen je bohatě diferencováno v závislosti na dosaženém stupni vzdělání. Obecně lze říci, že s růstem vzdělání se prosazuje relativně svobodnější vztah ženy ke kuchyňským pracem. Nejnápadnější odchylku od standardu pozorujeme ve skupině žen, které ukončily nejvyšší vzdělání. Vysokoškolsky vzdělané ženy dosáhly nejvýhodnějšího postavení v domácnosti, ostatně tento poznatek se nám objevil i při rozboru jiných souvislostí. Analýza vnitrorodinné práce tedy ukazuje, že jestliže žena v naší společnosti dosáhne vysokoškolského vzdělání, nápadně se tímlepší její postavení v rodině i ve společnosti. Spojíme-li toto zjištění s jinými výsledky, blížíme se k hypotéze, že obecný růst vzdělanosti žen je důležitým faktorem, který pozitivně posiluje socialistický způsob života a který bude hrát rozhodující roli při jeho prosazení.

Vnitrorodinná dělba práce, která se uplatňuje při zajišťování kuchyňských prací, je nejdůležitější položkou, jež určuje chod domácnosti; zde nejvíce a nejrozhodněji přetrvávají tradice vzniklé v době, kdy veškeré práce v domácnosti zastávala žena. Nikoho proto nemůže překvapit, že

právě tato rozhodující část domácích prací je nejčastěji předmětem úvah zaměřených k ulehčení práce žen a že se jí proto nejčastěji dotýkají nej-různější reformní návrhy. Většina autorů, kteří se k problematice domácích prací vyjádřili, zaujímá jedno ze dvou v literatuře obvyklých stanovisek; buď se domnívají, že domácí příprava jídel bude postupně vytlačována veřejnými službami a že bude nahrazována společenskou výrobou orientovanou na zajištění provozu domácností, nebo zastávají názor, že cesta z dnešní tíživé situace vede přes intenzifikaci domácích prací v rodině, přes jejich částečné přerozdělení a bude zajištěna hlavně vzrůstající mecha-nizací domácností.

Domníváme se, že druhé stanovisko více respektuje skutečnosti stavu a vývoje společnosti a je proto realističtější základem pro úvahy o bez-prostředním vývoji domácích prací i o možnostech realizace socialistického způsobu života. V literatuře není sice nijak neobvyklé mínění, že „řešením se zdá být, jak opět úspory času prokázaly, převedení této činnosti do sféry veřejného stravování, ovšem za předpokladu podstatného zkvalitnění těchto služeb, kompletizace a všeobecné časové i prostorové dostupnosti a ekonomické i jiné výhodnosti“⁵ avšak takovéto řešení není v současnosti možné. Veřejné služby nebudou v dohledné době tak rozvinuty, aby byly s to nahradit přípravu jídla v rodině. Navíc veřejné stravování nemůže vytlačit přípravu a konzumaci jídel z domácností ze závažných sociálních důvodů. Jídlo doma není jen náhodným způsobem ukojení fyziologických potřeb, ale zvláštní a neobyčejně důležitou formou rodinných mezilidských styků i významným prostředkem socializace. Společné stravování shromažďuje všechny členy rodiny — důležitost rodinného jídla zvláště večeří a svá-tečních obědů byla empiricky prokázána všemi výzkumy, které se touto otázkou zabývaly.⁶ Druhým důležitým faktorem, který posiluje a pravdě-podobně ještě zvýší význam přípravy a konzumace jídel v domácnosti je okolnost, že v současné době se s růstem životní úrovně imperativně pro-sazují vyšší požadavky na úroveň konzumovaných jídel, požadavky, které mohou být přiměřeně uspokojeny jen v rodině, která zajišťuje přípravu jídel ve shodě s individuálními sklony a požadavky i temperamentem jed-notlivých svých členů. Zvýšená úroveň stravování je přitom nepochybně rysem socialistického způsobu života. Neexistuje také žádný důvod k dom-něnce, že ve společenském povědomí upadne kladné hodnocení společen-ského stolování z hlediska zdravého rodinného života.⁷ Domníváme se, že stravování může být jen částečně přeneseno na veřejné služby. Veřejné stravování proniklo sice jako dílčí prvek do způsobu života naší společnosti

⁵ Radoslava Skokánková, K některým otázkám životního stylu žen na základě výsledků výzkumu zdravotních sester ve fakultní nemocnici. In: *Sborník o socialistické kultuře a regionalismu*, Olomouc 1972, str. 197.

⁶ Společné stolování je tradičním tématem sociologické teorie. O společném jídle najdeme leccos u Spencera, nebo ve velké Sociologii Georga Simmela. Simmel se k tomuto tématu rád a často vracel. Namátkou cituji: G. Simmel, *Die Stilisierung der Mahlzeit* (Soziologie der Mahlzeit), Frankfurter Allgemeine, 28. 11. 1957.

⁷ Jídlo doma kladně oceňují zejména ženy. Srovnej: Zensčina na promyšlenom predpriatiji i v semje, str. 478. In: *Socialnyje problemy truda i proizvodstva (Sovjet-sko-polskoje sravnitelnoje issledovanie)*, Moskva—Varšava 1969.

a jistě se promítá i do úspor času osob stravujících se mimo domov; úplně však domácí stravování rozhodně nenahradí. Daleko pravděpodobnější je, že čas věnovaný přípravě jídla v rodině se bude naopak v nejbližších letech nevýrazně rozšiřovat a to i přes rychle postupující mechanizaci domácností a navzdory nepříliš rychle, ale přece se rozlišujícímu sortimentu služeb, obchodu i veřejnému stravování. Ukázalo se přesvědčivě, že mechanizační prostředky, jimiž jsou vybaveny domácnosti, neovlivňují pozitivně časovou bilanci; jejich vlastnictví se nepromítá v časové úspoře, ale dokonce indikuje vyšší požadavky na čas věnovaný přípravě jídel.⁸ Tyto skutečnosti svedly mnohé k názoru, že mechanizace domácnosti je nerentabilní a nepřispívá proto k rozvoji socialistického způsobu života.

Pro nejbližší budoucnost, o níž má smysl uvažovat, zůstane pro přípravu jídel rozhodující individuální cesta soudobého typu mechanizace domácností, jaká je běžná v ČSSR. Toto řešení sice nešetří ženě čas, ale určitě jí ušetří mnoho námahy a beze sporu umožňuje kvalitnější přípravu jídel. Ostatně při známých limitech rozvoje služeb veřejného stravování, finančních i kapacitních zůstává tento způsob pro většinu obyvatelstva jedinou přístupnou možností. V této souvislosti je podle našeho mínění na místě zmínit zajímavý postřeh sovětských autorů Gordona a Klopova, kteří si všimli, že mechanizace domácích prací vytváří určité předpoklady pro širší pracovní participaci mužů na celku domácích prací. Domácí práce přeměněné v obsluhu mechanismů jsou zřejmě spíše slučitelné s prestižní konotací mužské role, než výkon tradičních domácích prací.

V dalších etapách rozvoje socialistického způsobu života se však pravděpodobně i tyto činnosti výrazněji přenesou mimo domácnost. Mnohé nasvědčuje tomu, že nejméně významnější roli zde sehraje průmyslová výroba hotových jídel a polotovarů.

Další významnou položkou, z níž se skládá celkový objem domácích prací, jsou práce spojené s **čištěním, opravami a ošetřením šatstva a obuvi** členů domácnosti; nejméně významnější část těchto prací představuje praní prádla. Realizuje se z největší části uvnitř domácnosti, i když v této oblasti domácích prací jsou lepší předpoklady, aby tyto služby byly přeneseny na specializované společenské instituce, protože jejich zajištění nesouvisí prostředně s kvalitou rodinného života, ale je pouze materiálním a ekonomickým předpokladem poskytnutí služeb členům rodiny. Podle našeho mínění právě v této oblasti lze snad dosáhnout nejméně výraznějšího snížení celkového objemu prací vykonávaných v domácnosti.

Údaje, které nám poskytují šetření o využití času z roku 1967, neodpovídají již zcela současnému stavu, nicméně jsou celkem objektivními ukazateli rozdělení podílu mužů a žen a ostatně novější údaje nejsou k dispozici. Na vhodném místě upozorníme na některé nové prvky, které do péče o šatstvo, prádlo a obuv v naší společnosti přineslo všeobecné zavedení volných sobot. Proměny ve způsobu života zapříčiněné volnými sobotami přesně neznáme, v žádném případě nejsou však tak hluboké, aby úplně

⁸ Tuto skutečnost zjistila např. A. Myrdalová. Srovnej: V. Klein, A. Myrdal, *Women's Two Roles: Home and Work*, London 1956.

znehodnotily údaje, které byly shromážděny Statistickým úřadem v roce 1967.

Základní informace o zaměstnaných členech starších 15 let sledovaného souboru domácností jsme shromáždili do následujících tří přehledných tabulek:

Tab. 4. Čas vynaložený na péči o šaty a obuv ve všední den podle pohlaví a věku v minutách (1967)

	—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 a více	Průměr
Muži	—	4	4	4	3	3	4
Ženy	32	52	65	69	61	58	63

Tab. 5. Čas vynaložený na péči o šaty a obuv ve všední den podle pohlaví a počtu nezaopatřených dětí v minutách (1967)

	Bez dětí	1 dítě	2 děti	3 a více dětí	Průměr
Muži	4	4	4	4	4
Ženy	63	64	68	82	67

Tab. 6. Čas vynaložený na péči o šaty a obuv ve všední den podle pohlaví a stupně dosaženého vzdělání v minutách (1967).

	Neúplně základní	9 tříd	12 tříd	Odborné	Vysokoškolské	Průměr
Muži	3	3	3	4	4	4
Ženy	65	65	66	56	59	63

Časový rozbor, podobně jako jiné výzkumy ukázal, že v kategorii péče o ošacení je převaha žen vůbec nejvýraznější ze všech složek domácích prací. Mladí svobodní muži jsou od této činnosti prakticky úplně osvobozeni, zatímco svobodná děvčata se zde přece jen výrazně podílejí. U žen stoupá časový rozsah výrazně s počtem dětí; v souvislosti s dosaženým stupněm vzdělání poněkud poklesává.

Naše úvahy je ovšem nezbytné poněkud korigovat. Použitá technika sběru materiálu neumožnila postihnout skutečný objem prací věnovaných ošetřování šatstva a obuvi, ani jeho rozdělení mezi manželské partnery. Navíc obecné zavedení volné soboty zde značně změnilo situaci. Časově nejnáročnější a nejnámáhavější práce se totiž neuskutečňují v průběhu pracovního týdne, ale ve většině našich domácností dochází k jejich přesunu na volné soboty. Volná sobota je relativně novým prvkem socialistického způsobu života a nevíme dosud přesně, jak se v každodenním životě

naši společnosti projevuje. Naprosto jistě však víme, že slouží jako určitá časová rezerva: lidé odkládají řadu prací, které nevykonají během týdne, na volnou sobotu. Snad je tato funkce volných sobot pro většinu obyvatelstva důležitější, než prosté rozšíření volného času. Zavedení volných sobot zesvátečnilo poněkud všední dny v tom smyslu, že umožnilo odsunout část prací a tím zlepšilo časovou bilanci zejména ženské části populace. Bylo také empiricky zjištěno, že volná sobota vede k poněkud spravedlivější dělbě práce mezi manželskými partnery. Můžeme se tedy domnívat, že rozdíl mezi pohlavími se poněkud zmírnil. Volné soboty jsou nepochybně jedním z prvků výrazně posilujícím novou vnitrorodinnou dělbu práce, která je přiměřenější socialistickému způsobu života; jejich funkce přitom zdaleka není omezena jen na péči o ošacení.

Obraz, který jsme analýzou časových rozpočtů získali, vhodně a přesvědčivě doplňuje to, co víme o využívání služeb a o postojích žen k placeným službám v této oblasti. Převážná většina žen nevyužívá k zajištění péče o šaty placených služeb; tento fakt potvrzují všechny výzkumy: Ústav pro výzkum veřejného mínění v Praze, který se dotazoval v roce 1971 výběrového souboru 18 až 44 letých žen, žijících alespoň ve dvoučlenné domácnosti zjistil, že 83 % žen vůbec nevyužívá prádelnu a 96 % nenechává opravovat prádlo pro svoji rodinu.⁹ Podobný výsledek zjistila také R. Skokánková; podle výsledku jí provedeného výzkumu „71 % sester pere veškeré prádlo doma. Využívání veřejných prádelen u zdravotních sester v podstatě ubývá s rostoucím počtem dětí, nejvíc je využívají matky jednoho dítěte, což svědčí pro finanční důvody. Jen 29 % sester využívá veřejných prádelen a to 26 % na praní prádla ložního a jen 3 % na praní osobního prádla. Osobní prádlo si dávají prát jen ty ženy, které si dávají prát i ložní, zkušenost začíná tedy v oblasti prádla ložního a rozšiřuje se podle finančních možností na prádlo osobní. Přesto, že 71 % sester pere veškeré prádlo doma, je právě praní považováno našimi ženami za první z domácích činností schopných přenesení na veřejné služby. Ženy jsou v této otázce jednoznačně pro služby, ale mají spoustu připomínek týkajících se rychlosti, kvality, cen, prostorové i časové dostupnosti těchto zařízení“.¹⁰ Obraz o využívání služeb není potěšující. Jedinou hojně využívanou službou je čištění šatstva; v šetření Ústavu pro výzkum veřejného mínění bylo zjištěno, že využívání této služby se u dotazovaných žen realizuje v těchto proporcích: vůbec nikdy 9 %; zřídka kdy 18 %; občas, asi jednou až dvakrát za čtvrt roku 47 %; často, asi jedenkrát měsíčně 20 %; velmi často 6 %.¹¹ V českých zemích používají čištění šatstva častěji než na Slovensku a příznačné je, že v celé republice mnohem více ve velkých městech než v menších městech a obcích. Z oficiální statistiky víme, že v rodinách zaměstnanců se na tyto služby vynakládá poněkud více peněz než v dělnických a zejména v zemědělských rodinách. Podle oficiálních statistických údajů (*Statistická ročenka ČSSR 1971*) ukazuje skladba výdajů domácností dělníků, zaměst-

⁹ Ústav pro výzkum veřejného mínění, *Mínění žen o zaměstnání, domácnosti a rodině*, Výzkum č. 71-10, Praha 1972, díl I, str. 18.

¹⁰ Radoslava Skokánková, citovaná práce, str. 197.

¹¹ Ústav pro výzkum veřejného mínění, citovaná práce, str. 18.

nanců a rolníků, že za služby v roce 1969 vydali dělníci 10,4 %, zaměstnanci 12,6 % a rolníci 9 % ze svého rodinného rozpočtu. Tyto údaje dokumentují, že se u nás služby využívají stále ještě v nedostatečné míře. Nedostatečné využívání služeb má tři hlavní příčiny: značné finanční zatížení (vícedětné rodiny), nedostatek služeb v místě bydliště (venkovské obyvatelstvo) a samozřejmě také tradiční představy o přiměřeném chodu domácnosti. Podle našeho mínění je snad nejzávažnější důvod finanční. Přes polovinu žen (61 %) sice nevyužívání služeb zdůvodňuje tím, že zastanou všechno dobře samy, finanční důvody uvádí 22 % a nedostatek služeb v místě 13 %, první varianta odpovědi však zřejmě skrývá veliký podíl těch žen, které všechny domácí práce zastávají z finančních důvodů.¹²

Poslední položkou domácích prací, jejíž analýzu jsme si předsevzali uskutečnit, jsou práce spojené s **úklidem a údržbou domu nebo bytu**. Do této položky jsme ovšem zahrnuli i péči o rodinný automobil, avšak poměry časových položek tím byly dotčeny jen nevýrazně. Pro základní přehled jsme si opět zkonstruovali tři tabulky, které nás informují, jak se tato část domácích prací proměňuje v různých skupinách mužů a žen:

Tab. 7. Čas vynaložený na úklid a údržbu bytu ve všední den podle pohlaví a věku v minutách (1967)

	—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60 a více	Průměr
Muži	19	26	30	29	25	22	28
Ženy	27	32	41	42	44	36	39

Tab. 8. Čas vynaložený na úklid a údržbu bytu ve všední den podle pohlaví a počtu nezaopatřených dětí v minutách (1967)

	Bez dětí	1 dítě	2 děti	3 a více dětí	Průměr
Muži	27	29	30	26	28
Ženy	41	39	41	46	41

Tab. 9. Čas vynaložený na úklid a údržbu bytu ve všední den podle pohlaví a stupně dosaženého vzdělání (1967)

	Neúplné základní	9 tříd	12 tříd	Odborné	Vysokoškolské	Průměr
Muži	21	29	22	28	29	28
Ženy	41	40	37	38	40	39

¹² Ústav pro výzkum veřejného mínění, citovaná práce, str. 19.

Na úseku bytové hygieny, při úklidu a čištění bytu je podíl mužů relativně největší, přesto však je i tato oblast domácích prací zajišťována převážně ženami. V případě manželů zaměstnaných žen byl v této oblasti pracovní participace zjištěn největší relativní přírůstek. Sověští autoři Gordon a Klopov zjistili tendenci, která se snad projevuje i v našem souboru, že totiž v případě rodičů pečujících o nezaopatřené děti dochází v úklidových pracích k určitému přerozdělení mezi muži a ženami. Zdá se, že muži přejímají část prací.¹³

Úklid je pravděpodobně nejméně elastickou částí domácích prací a proto zde nelze počítat s celkovým snížením objemu prací. Plácené úklidové služby jsou nejméně a nejrůdněji využívány a obyvatelstvo o ně neprojevuje valný zájem.

Hlavní časové položky, které jsme v předcházejícím textu analyzovali samozřejmě nevyčerpávají celý chod domácnosti; představují však základ a největší část domácích prací a navíc se vyznačují větší nebo menší pravidelností a omezenou možností odkladu. Nakoupit potraviny a obstarat jídlo jsou neúprosné každodenní povinnosti, ostatní práce v domácnosti je možné do určité míry odložit na výhodnější čas.

Do provozu domácnosti však v naší společnosti nepochybně patří i jiné práce: opravy domácího zařízení, práce v zahradě a na záhumenku, ošetřování hospodářských zvířat apod. Tyto práce jsou doménou mužů; můžeme říci, že ve způsobu života mužů hrají určitou roli — představují nejvýznamnější položku pracovního podílu mužů na chodu domácnosti. Podle výsledků šetření o časové bilanci z roku 1967 jim muži věnují asi 41 minut všedního dne a 64 minut v neděli (u žen byl v obu případech zjištěn podíl 30 minut). Víme také, že tyto práce představují praktickou náplň sobotního odpoledne našich venkovských mužů a podržují si velký podíl na jejich časové bilanci i v sobotu odpoledne.¹⁴

Váha této kategorie domácích prací při formování současného způsobu života musí však být posuzována velmi opatrně. Tyto činnosti náleží do domácích prací jen zčásti. Nemají totiž vždy explicitní cíl vytvořit nové materiální hodnoty. Do oblasti domácích prací patří téměř vždy u obyvatel menších obcí. S postupující urbanizací však přestávají být zdrojem sebezabezpečení rodiny a buď je jejich rozsah redukován, nebo se změní v nové kvality — nejsou již přezívajícím elementem venkovského způsobu života, ale přeměňují se v koníčky a záliby nebo formy styku s přírodou. Ve způsobu života naší současné společnosti však dosud beze sporu podržely svoji hospodářskou funkci, i když ji nedokážeme blíže specifikovat. Přezívání tradice rukodělné práce souvisí s pomalým rozvojem služeb i s představami o životních hodnotách.

Naše úvahy o domácích pracech nás často odkazovaly k problematice placených služeb, jimiž jsou tyto práce v nepatrné míře nahrazovány. V určitém smyslu jde o relativní problém; není totiž pravda, že placené služby obyvatelstvu se nerozvíjejí, nebo, že naši občané jich nevyužívají.

¹³ Gordon, Klopov, *Člověk posle raboty*, Moskva 1972, díl I, tabulka na str. 121.

¹⁴ Pavel Pácl, *Některé sociologické aspekty volných sobot*, Sborník prací FF UJEP, G 15, Brno 1971, zvláště str. 105.

Právě naopak: rostoucí životní úroveň se projevuje stále silnějším tlakem na rozsah a kvalitu placených služeb. Jádrem problému je jinde: růst poptávky po službách převyšuje ve všech socialistických zemích rozvoj této hospodářské sféry¹⁵ a tím vzniká stále citelnější napětí na trhu placených služeb obyvatelstvu.

Protože chceme získat co nejuplněnější obraz o možnostech náhrady domácích prací placenými službami, je třeba připomenout ještě některé skutečnosti týkající se subjektivně pocíťované potřeby těchto služeb. Ve výzkumu o mínění žen se autoři snažili zjistit, které práce a povinnosti v domácnosti působí ženám nejvíce starostí. Zjistili, že přede všemi ostatními jsou denní starosti s vařením a po něm nákupy, praní a péče o děti; toto pořadí má platnost pro všechny skupiny žen a je čtenáři předchozího textu snadno pochopitelné.¹⁶

Zajímavě s těmito údaji koresponduje názor obyvatelstva na potřebu rozšíření nebo zlepšení služeb, které by ulehčily práci v domácnosti. Nejuplněji byla tato otázka zkoumána výzkumem organizovaným Kabinetem pro výskum veřejnej mienky v Bratislave v roce 1972 na souboru, který reprezentuje svojí strukturou populaci Slovenska starší osmnácti let. Z výsledků výzkumu vyplývá, že nejvíce požadují respondenti zlepšit obchod s polotovary (nikoliv veřejné stravování), v pořadí významnosti pak následují placené služby nahrazující práce věnované ošetření prádla a šatů. Pořadí jednotlivých požadavků podle jednotlivých kategorií respondentů je přitom zhruba stejné a je vysoce pravděpodobné, že má platnost i pro českou část populace naší republiky.

Do domácnosti ještě beze sporu náleží přinejmenším část činností věnovaných péči o děti a jejich výchově, ale právě tato pro formování socialistického způsobu důležitá část rodinného života se nejvíce vymyká popisu prostřednictvím rozboru časového rozpočtu a proto jsme od analýzy výchovy dětí v této stati upustili.

Shrňme si zároveň nejdůležitější výsledky našeho rozboru chodu domácnosti pro poznání toho, jak rodinný život spolupůsobí při formování socialistického způsobu života:

1. Míra pracovního zapojení na domácích pracích i ve výchovné činnosti doma je nejvíce závislá na postavení člověka v životním cyklu. Nejméně času věnují domácnosti svobodní a mladí lidé. Svobodná děvčata jsou však více zapojena do každodenního provozu domácnosti. Další etapy životního cyklu znamenají zvýšení časových výdajů, jimiž se individuum podílí na domácnosti. Objem této časové položky vzrůstá v další etapě životního cyklu s příchodem dětí, přičemž není rozhodující počet dětí. U nejstarších věkových kategorií nedochází k odpovídajícímu uvolnění od domácích povinností.

2. Nepochybně má na pracovní zatížení manželských partnerů vliv i okolnost, zda žijí ve společné domácnosti s jinými příbuznými; vliv této okolnosti však za dnešního stavu poznání nedokážeme přesněji určit. Je

¹⁵ *Statistika stran – členov SEV*, redaktor A. J. Petrov, Moskva 1973, str. 228.

¹⁶ Ústav pro výskum veřejného mínění, citovaná zpráva, str. 15–21.

však mimo pochybnost, že v naší společnosti je pomoc rodičů dospělým dětem relativně rozšířeným jevem.

3. Největší díl domácích prací spočívá na ženě. Nejčastěji ženě v každodenních pracích pomáhají manželé (83 %), děti (58 %) a rodiče (48); pomoc manžela i dětí je poměrně vysoká, i když spíše občasná, častější v případě mladých manželek a v manželstvích vzdělaných partnerů. Rodinnou dělbou práce asi nepřiznivé ovlivňuje demografický vývoj společnosti. Pokles počtu dětí zde znamená snížení pomoci dětí v provozu domácnosti rodičů. Staří rodiče pomáhají nejčastěji v případech, kdy jsou členy domácnosti. Ve většině domácích prací převažují ženy a co je snad ještě vážnější, ženy zastávají téměř výhradně ty druhy prací, které není možno odložit (nákup, vaření). Nevýhodné postavení ženy způsobuje tedy nejen okolnost, že žena musí domácnosti věnovat více času i energie, ale zejména každodenní přítomnost ženy k domácnosti.

Přitom asi 90 % veškerého času, který věnují zaměstnané ženy domácnosti, pohlíjí tři skupiny domácích prací. Jmenovitě vyžaduje z celkového fondu času pro domácnost asi 50 % příprava jídla, 16–18 % údržba a úklid bytu a 23–25 % péče o oděv a obuv členů domácnosti.¹⁷ V naší společnosti tedy existuje vlivem živé tradice rozdílný podíl muže a ženy v domácích pracích. Tento podíl je základem nerovnoprávného postavení obou pohlaví a podmiňuje rozdíly ve způsobu života mužů a žen.

4. Ve společenském vědomí se však dnes prosazuje být pomalu a v nedostatečné míře názor, že i muži se mají více podílet na domácích pracích. Tradiční chápání role muže a ženy je však dosud dosti silné, uplatňuje se při subjektivním sebehodnocení i v posuzování jiných a prosazuje se i do výchovy mladé generace. I v naší společnosti je ještě asi dosti rozšířená představa, že ctností a povinností dobré manželky je pečovat o svého muže.

Významným faktorem působícím ke spravedlivějšímu rozdělení prací v domácnosti je růst vzdělanostní úrovně obyvatelstva. Zjistili jsme, že s růstem vzdělání ženy se prosazuje relativně volnější vztah ženy k domácími pracím. Vzdělání muži mají také pro své manželky hlubší porozumění. Výrazného zlepšení pozice v domácnosti a v rodině však dosahují v naší společnosti teprve ty ženy, které zakončily vysokoškolské vzdělání.

5. Bezesporu novum v dělbě rodinné práce znamená všeobecné zavedení volných sobot. Realizace tohoto sociálně politického opatření umožnila odsunout část domácích prací a poněkud tak uvolnila napjatou časovou bilanci zaměstnaných žen. Volná sobota také znamená zvýšené pracovní zapojení mužů do domácích prací. Není bez významu, že na muže se takto přenáší část namáhavých prací. Při posuzování volných sobot však také nesmíme přehlížet hypotézu, že volné soboty v jistém smyslu podporují konzervativnější životní styl, neboť umožňují, aby lidé méně využívali služeb (praní prádla).

6. Radikální řešení vnitrorodinné dělby práce a podstatné zlepšení po-

¹⁷ A. Červinka, *Práce a volný čas*, Praha 1966, str. 23–24. Podle údajů získaných z šetření o využití času domácností z roku 1967 relativní podíly časových údajů, zvláště za vaření, poněkud poklesly; zjištění i pořadí významnosti časových položek však zůstává v platnosti.

stavení ženy by mohla přinést jen industrializace způsobu života, přenesení domácích prací na placené služby. S tímto požadavkem se také v předmětné literatuře často setkáváme. Většina autorů požadavek industrializace domácích prací spojuje se zavržením soudobého vybavování domácností mechanizačními prostředky domácích prací. Zastáváme mínění, že nejbližší budoucnost je nejrychlejší a nejschůdnější řešení v růstu vybavenosti domácností. Soudobá technika je předpokladem, aby bylo možno přenést část elementárních potřeb provozu domácnosti na společenský systém racionálních služeb ve velkém. Socialismus ke své škodě nechává tyto možnosti nevyužity.¹⁸ V posledních letech u nás naopak dochází ke snížení ve využívání placených služeb ze strany obyvatelstva. Příčiny tohoto vývoje nepochybně leží v kvalitě operativnosti, dosažitelnosti a především v rychle rostoucích cenách služeb. Využívání služeb je v naší společnosti nedostačné; zde musíme hledat rezervy pro rozvoj socialistického způsobu života.

Úplné nahrazení domácích služeb společenskou výrobou můžeme, přinejmenším pro dobu, o níž má smysl uvažovat, klidně odkázat do oblasti utopie. Společenská sféra služeb nevytlačí v průběhu následujících deseti let práci v domácnostech nejen z technických příčin; domácí práce jsou totiž alespoň zčásti spojeny se sociálními funkcemi rodiny — domácí hospodářství slouží k upevnění rodiny. Přesto však je otázka služeb rodině snad nejsložitější úlohou, před níž naše společnost v této oblasti rozvoje socialistického způsobu života stojí. Společnost musí zajímat především ty práce, které vykonává výhradně žena a které jsou tedy zdrojem jejího nerovnoprávného postavení.

7. V nejbližším období bude rozvoj socialistického způsobu života podporován mechanizací domácího hospodářství, zvolna se zvyšující pracovní participací mužů a tím, že se soustavně zlepšuje vybavenost bytového fondu. (Tuto otázku jsme nesledovali, avšak je nepochybné, že třeba vybavenost ústředním topením nebo dokonce teplou vodou usnadňuje provoz domácnosti.) V dohledné době nemůžeme očekávat převratné změny — časový údaj žen na domácnost pravděpodobně nepoklesne, práce v domácnosti však nebude vyžadovat takovou námahu jako dnes.

Павел Полашек

РАЗДЕЛЕНИЕ ТРУДА В ДОМАШНЕМ ХОЗЯЙСТВЕ И ПРЕДПОСЫЛКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Автор статьи поставил перед собой цель углубить эмпирические и теоретические знания о роли семьи в процессе формирования социалистического образа жизни и тем самым внести свой вклад в решение теоретических проблем формирования социалистического образа жизни. Он стремится этого достичь путем анализа до сих пор проведенных социологических и статистических исследований в ЧССР и СССР.

Автор оценивает ведение домашнего хозяйства в зависимости от того, какое участие в комплексе домашних работ принимают отдельные члены семьи. Работа осно-

¹⁸ R. Richta, *Civilizace na rozcestí*, Praha 1966, str. 96.

вывається прежде всего на анализе бюджетов времени; однако, в ней содержатся и данные из ряда социологических исследований и из литературы по данной проблеме. При этом в большей части своей работы автор опирается на интерпретацию материала Федерального статистического управления „Исследование о использовании времени домашних хозяйств в 1967 г.“.

Статья состоит из трех частей. Вступительная часть содержит общие положения о значении позиции в семье для разделения труда в домашнем хозяйстве. В следующей части рассматривается разделение труда при главных работах в домашнем хозяйстве — при покупках, ремонте и чистке одежды и обуви и, канонец, при содержании и уборке квартиры.

В заключении автор подводит итоги, полученные в результате анализа ведения домашнего хозяйства. В статье содержится ряд предложений для практики социальной политики.